

Versenyképes agrártermelés és a régió versenyképessége

Gazdag László¹

A versenyképes agrártermelés alapvető előfeltétele a megfelelő üzem- és táblaméret, az ágazattársítás (többblábon állás), valamint a tőkekoncentráció. Nyugat-Európa mai üzemszerkezete nem versenyképes Észak-Amerikával szemben, ezért nem ezt a struktúrát kellene nekünk célként kitűzni. Az egykori „magyar modell” nagyon is alkalmas lett volna a fejlődésre, a világszínvonal elérésére.

A fejlett világban fölülről, az élelmiszerkereskedelem szférájából kiindulva hatalmas koncentrációs folyamat zajlik le. Ez átfogja már az élelmiszeripart, és egyre inkább meghatározza a mezőgazdasági alaptermelést is. Éppen ezért a „farm vagy kolhoz” kérdés egy hamis alternatíva. Akár farm, akár szövetkezet termel, a lényeg, hogy megfelelő méretek, tőkeellátottság mellett tegye. Szükséges a vertikális integrációs láncok újraépítése is.

Kulcsszavak: mezőgazdaság, vidékfejlesztés, élelmiszeripar

1. Globalizáció és a régió

Buday-Sántha Attila „Agrárpolitika, vidékpolitika” című, kiadás előtt álló könyvében ismerteti a globalizáció folyamatát és hatásait az élelmiszergazdaságra és a régiókra (Buday-Sántha, 2000). Úgy látja, hogy a nagy globalizációs folyamat ebben a szférában (élelmiszergazdaság) mintegy „fölülről” indult ki, nevezetesen a kereskedelem szférájából, a nagy, kontinenseket behálózó multinacionális bevásárló láncolatok révén. Rendkívül erőteljesen fölgyorsult a *koncentráció* ezen a területen, hiszen egy-egy ország élelmiszerkereskedelmének nagyobbik hányada már 4-6 nagy áruházlánc kezében van.

Ez a forma a fogyasztó részére kínálja egy helyen az egész világ élelmiszerkínálatát, a maximális egészségügyi, minőségi biztonságot, garantálja az egyenletes minőséget és ellátást. Kiküszöböli a szezonalitást, hiszen minden évszakban mindenfajta szezonális termék kapható, hiszen onnan szerzik be, ahol éppen terem. Epertől kezdve a tenger gyümölcseig minden kapható, az év mindegyik napján.

A globalizációnak hajlamosak vagyunk csupán az árnyoldalait emlegetni. Azonban a kisebb egységek, így a nemzeti és a regionális szint számára is léteznek a globalizációnak jelentős előnyei. Általában megfigyelhető, hogy a globalizációt ki-

¹ Dr. Gazdag László, Ph.D., egyetemi docens, PTE Közgazdaságtudományi Kar Agrár-, Környezet- és Regionális Gazdaságtan Tanszék (Pécs)

egészíti a regionális és a helyi (lokális) szint szerepének felerősödése. Tulajdonképpen az állami politika, gazdaságpolitika szférája értékelődik inkább le, hogy helyet adjon egyik oldalról a nemzetek feletti struktúráknak, a másik oldalról viszont a szubnacionális, regionális és helyi szerveződéseknek.

A nemzet, a régió, egy konkrét táj, vagy település számára a globalizáció lehetőséget ad önmaga kitágítására, megjelenítésére a világ előtt. Gazdasági téren a nemzeti, regionális, helyi specialitások (nálunk a „hungarikumok” például) megjelenhetnek a világ áruházláncainak választékában, a magyar bor, a szegedi szalámi, a gyulai kolbász odakerülhet a pultokra New Yorkban és Moszkvában.

Henry Ergas, az OECD neves szakértője szerint korunk két legnagyobb vívmánya: a személyi számítógép és a McDonald's hamburger. Ez utóbbi alatt azt értette, hogy a világon bárhol ugyanaz a színvonal és választék csalogatja a fogyasztót, ha betér a McDonald's láncolat bármelyik étkezdéjébe.

A nemzetek, régiók számára nem a védekezés (sündisznó állás szindróma) a megfelelő válasz a globalizációra, hanem az alkalmazkodás. A McDonald's Magyarországon ma már 70%-ban magyar alapanyagot használ. A cél az, hogy ennél is nagyobb legyen ez az arány, másrészt, hogy a világ más országaiban megtalálható McDonald's üzletekben is ott legyen a magyaros íz, magyar paprika, szalámi, kolbász stb. Valamint az is cél kell legyen, hogy a magyar áruknak, nevezetesen a magyar élelmiszereknek kialakítsuk megfelelő imázsát. A magyar bort stb. ne az alsó polcon lássa a vevő, hanem középen, szem előtt, és azonnal lássa azt is, hogy itt egy magyar termékről van szó, amely egyben minőséget is jelent.

Az a megfogalmazás, amit nemrég egy magyar politikus mondott, miszerint Budapestet úgy kerítik be a nagy bevásárlóközpontok, akár egykor az orosz tankok, kifejezetten téves, sőt, veszélyes mentalitást tükröz, mert azt sugallja, hogy a globalizáció ellen védekezni kell. Nem kell, de nem is lehet! Az alkalmazkodás a helyes válasz erre a kihívásra. Egy jól átgondolt nemzeti stratégiára lenne szükség a sikeres alkalmazkodás érdekében, hogy a globalizáció előnyeit élvezhessük, anélkül, hogy hátrányai sújtanának bennünket.

2. Az élelmiszeripar válasza

Buday-Sántha szerint az élelmiszeripar kettős présbe került (Buday-Sántha, 2000). A nagy multinacionális kereskedelmi cégek képesek leszorítani az árakat, ugyanakkor kikényszerítik az egyenletes minőséget, pontosságot, szállítási fegyelmet. Az élelmiszeripar is egy nagy, átfogó koncentrációs folyamattal válaszolt erre a kihívásra, amely szintén a '90-es évtizedben gyorsult föl látványosan. Dániában és Hollandiában mindössze 3-4 nagy húskombinát dolgozza föl az összes értékesítésre kerülő vágóállatot. Németországban 200 vágóhid üzemel, de hamarosan ezek zömét be fogják zárni, mert nem bírják a versenyt.

Magyarországon a rendszerváltás kezdetén volt 12 nagy húskombinát. Ezek kapacitás kihasználatlansággal küszködtek, amikor 1990-94 között, az Antall-kormány idején 1000 „sufni vágóhid” létesült az országban óriási állami támogatással. Még mindig üzemel belőlük vagy 600, ám az Európai Unióba való belépésünkkel ezek fölött is meg lehet kongatni a harangot, hiszen már ma sem képesek arra, hogy biztosítsák az exporthoz szükséges minimális higiéniai, állategészségügyi stb. feltételeket. Egyértelmű, hogy az élelmiszeripar a koncentráció révén tudja biztosítani a megfelelő tőkét, szaktudást azokhoz a különleges követelményekhez, amelyek mellett versenyben lehet maradni.

3. Koncentráció a mezőgazdaságban

Benet Iván és Varga Gyula mutatott rá arra többek közt, hogy a statisztikai adatok által sugallt képpel szemben a fejlett nyugati világban a mezőgazdaságban is kirajzolódik egy nagyarányú koncentrációs folyamat az áruterelés szférájában (Benet 1995, 1997/a, Varga 1996, 1999). Nyugat-Európában az összes mezőgazdaságban termelt árumennyiség 80 %-át ma már a legnagyobb területi kategóriába eső üzemek 20 %-a adja. Az USA-ban ugyancsak a legnagyobb területi kategóriába eső farmok mindössze 3 %-a (!) adja az összes áruterelés felét.

Általában megfigyelhető, hogy a mezőgazdasági áruterelésben igenis érvényesül a tőke- és földkoncentráció jelensége. A megfelelő mennyiségű és minőségű árualap előállításához, a fokozódó környezetvédelmi, egészségügyi, állat- és növény-egészségügyi, sőt, etológiai (állat viselkedéstani) szabályok betartásához élenjáró technika és technológia, valamint magas fokú szaktudás szükségeltetik. 2-3 hektáros „családi üzemekkel” az Európai Unióba tartani enyhén szólva sem szerencsés dolog.

Az Európai Unióban 17 hektár a farmok átlagos területe, azonban ebben benne vannak Portugália, Olaszország és Görögország átlagosan 5-7 hektáros kisbirtokai, valamint a másik póluson Nagy Britannia közel 70 hektáros üzemei.

Másrészt, mint már említettem, az áruterelés ennél jóval nagyobb koncentráció mellett valósul meg. Az USA-ban 195 hektár a farmok átlagos mérete, Északkelet felől délnyugati irányban növekszik. Kalifornia, Texas, Georgia 2-3 ezer hektáros óriásfarmjai és a múlt rendszerből örökölt magyar üzemi (állami gazdasági, termelőszövetkezeti) méretek nagyon is közel álltak ilyen tekintetben egymáshoz.

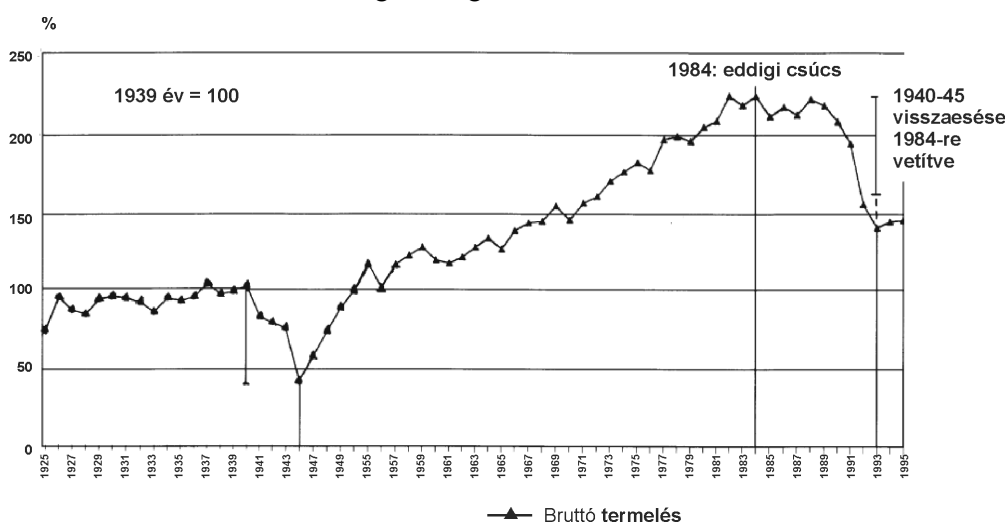
4. Szemben a világtendenciákkal

A magyar élelmiszergazdaság, mint láthatjuk, az 1990-es években szemben haladt a világtendenciákkal. A koncentrációs folyamatok helyett itt a szétaprózódási, szétesési folyamatok voltak a meghatározók. Tragikus módon a kárpótlás során a

gazdasági és társadalmi racionalitás szempontjai helyett az érzelmek, az ideológiai-politikai megfontolások domináltak.

Az új politikai vezetés kiindult a „farm, vagy kolhoz” hamis alternatívájából, ugyanis itt már régen nem kolhozok működtek, illetve a nyugati családi farmra alapozott gazdálkodásnak tömeges méretekben egyszerűen nem voltak adottak a feltételei. Félreértés ne essék, a kollektivizálást embertelennek, irracionálisnak tartom, amely bűn volt a magyar parasztsággal szemben. De itt állandóan folyt az eltávolodás az eredeti, szovjet mintájú kolhozmodelltől, és a magyar mezőgazdaság ennek eredményeként emelkedett a világ élvonalába az 1970-es évek végén. A bajok sem a rendszerváltással kezdődtek, hanem már a nyolcvanas évek elején, amikor megkezdődött a jövedelem kivonása, és ennek nyomán a termelőalapok fölélése (1. ábra). Sajnos a rendszerváltás után sem fordult meg ez a folyamat, sőt, inkább felgyorsult.

1. ábra A mezőgazdaság bruttó termelése, 1925-1995

Forrás: Benet (1997/b, 169. o.)

A magyar mezőgazdaságból az 1990-es években 1000 milliárd forintot vontak ki különböző csatornákon, 1999-es árakon számolva. A közvetlen költségvetési elvonás mellett főként az agráröllő szétnyílása érintette érzékenyen az ágazatot. Sajnos az utóbbi 2-3 év antiinflációs sikereit sem annyira a magyar gazdaság tényleges teljesítményei alapozták meg, mint inkább az agrár felvásárlási árak leszorítása és ezáltal az ágazat kifosztása (Gazdag 1999/a, 1999/b).

Súlyos hiba volt az élelmiszeripar és -kereskedelem privatizációjának rövidtávú, fiskális megfontolásokból végrehajtott módja, ugyanis a termelés-feldolgozás-forgalmazás integrációja helyett ezen láncolat teljes szétszakítása következett be. Általában véve a külföldi tőke nem munkahelyeket teremtett, hanem inkább meg-

szüntetett, nem korszerű új kapacitásokat hozott, hanem inkább ilyeneket kapott túlságosan olcsón („üveggyöngyökért”...).

5. Vidékpolitika, regionális politika

Magyarországon mindig is hiányzott az átgondolt, racionális vidékpolitika, és természetesen a regionális politika is. A rendszerváltás után sem változott meg ez a helyzet. Adottságainkból kiindulva azt is látni kell, hogy nálunk a regionális- és vidékpolitika valamint az agrárpolitika szorosan összefügg. Ezt a tényt elfedi a mezőgazdaságnak a GDP-ből és a foglalkoztatottak számából elfoglalt részaránya (5-6%). Az ágazat kumulatív hatásai ennél jóval nagyobbak. Sajnos az elmúlt húsz évben végbement a vidék, a mezőgazdaság gyors leértékelődése. Nyugaton az jellemző, hogy miközben csökken az agrárium részaránya a GDP-ből és a foglalkoztatottak részarányából, eközben az ágazat *jelentősége* mégis növekszik. Ez nem ellentmondás. A vidék népességmegtartó szerepe, a táj kultúrállapotban tartása, az ökológiai megfontolások mind-mind a rurális vidékek szerepének felértékelődését eredményezik. Ezért tartják életben a 20 hektáros farmokat is, miközben igyekeznek biztosítani a több lábbon állást az ilyen méretű farmok tulajdonosai esetében a többlaki életmóddal. Nem véletlen tehát a falusi turizmus szerepének fokozódása.

Magyarországon a dél-alföldi régió számára kifejezetten kedvezőek az ökológiai adottságok az agrártermelés számára, illetve a meglévő élelmiszeripari kapacitások révén az egész élelmiszergazdaság számára (Szeged, Gyula stb.). Ne feledjük azt sem el, hogy a Dél-Alföld közelebb van Berlinhez, Moszkvához, mint Iowa kukoricamezői az Atlanti-partvidékhez! Egy tonna gabona szállítása az USA-ból Oroszországba akár 50-60 dollárba is kerülhet, míg nálunk a felét sem éri el. Földrajzi fekvésünk, ökológiai adottságaink is azt sugallják, hogy a dél-alföldi régió versenyképességének javításában jelentős szerepet kell kapnia az agráriumnak, az élelmiszergazdaságnak. Még akkor is, ha tudjuk, hogy a mezőgazdaság egy kifejezetten konzervatív ágazat, tulajdonképpen nyersanyagtermelést jelent, nagy anyag- (és energiatartalmú) árukkal.

Van azonban éppen a Dél-Alföldnek egy olyan adottsága, amely az agráriumon belül is jelentős szellemi tartalmú termék előállítását jelenti: a vetőmagtermesztés, illetve a biológiai jellegű csúcstechnológia alkalmazása. A talaj, az éves hőösszeg, az ide koncentrálódó ilyen jellegű szellemi kapacitás (Gabonatermesztési Kutatóintézet, a biotechnológiai kutatások hagyománya stb.) eleve determinálja, hogy ezeket az ágazatokat a régió intenzíven fejlessze, lehetőleg tudatos, „tervszerű” stratégia alapján.

Felhasznált irodalom

- Benet I. 1995: A föld, az istenadta föld. *Statisztikai Szemle*, 3. 216-228. o.
- Benet I. 1997/a: Az új magyar agrárpolitika előzményei és jellemzői I-II. *Statisztikai Szemle*, 3-4-5. 210-220., 311-326. o.
- Benet I. 1997/b: *A magyar agrárgazdaság jelene és kilátásai*. MTA, Budapest.
- Buday-Sántha A. 1995: Egy újabb elszalasztott lehetőség. *Statisztikai Szemle*, 11.
- Buday-Sántha A. 1997: *A hazai agrárgazdaság helyzete és az EU csatlakozással kapcsolatos feladatok*. ISM tanulmány, Budapest, 1997.
- Buday-Sántha A. 2000: *Agrárpolitika, vidékpolitika*. Dialóg Campus, Budapest–Pécs.
- Gazdag L. 1999/a: Volt egyszer egy magyar modell. *Gazdálkodás*, 3. 68-72. o.
- Gazdag L. 1999/b: Egy margó margójára. *Gazdálkodás*, 5. 75-79. o.
- Varga Gy. 1996: Az EU-csatlakozás és az agrárproblémák: Kérdések és válaszok. *Társadalmi Szemle*, 10. 82-88. o.
- Varga Gy. 1999: Az Európai Unió mezőgazdaságának üzemi rendszere csatlakozási törekvéseink nézőpontjából. *Gazdálkodás*, 4, 30-38. o.